

XVIII
amžiaus
studijos

6

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Personalijos. Idėjos. Refleksijos

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII
a m ž i a u s
studijos

6

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Personalijos. Idėjos. Refleksijos

Sudarytoja
RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos
institutas

Vilnius
2020

XVIII amžiaus studijos | Eighteenth-Century Studies

Recenzuojamas tęstinis mokslo leidinys, leidžiamas nuo 2014 m. | Peer-reviewed journal published since 2014.

Redakcinė kolegija | Editorial Board

Pirmininkė | Editor-in-Chief

Prof. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

Atsakingasis sekretorius | Editorial Secretary

Dr. Adam STANKEVIČ

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Europos koledžas Natoline, Londono universiteto koledžas |

College of Europe, Natolin, University College London

Prof. habil. dr. Jolanta GELUMBECKAITĖ

Frankfurto prie Maino Goethe's universitetas | Goethe-Universität Frankfurt am Main

Doc. dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija

Prof. habil. dr. Janina KAMIŃSKA

Varšuvos universitetas, Pedagogikos fakultetas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Pedagogiczny

Doc. habil. dr. Ilja LEMEŠKIN

Praho Karolio universitetas, Baltistikos centras | Univerzita Karlova v Praze

Dr. Andrejus MACUKAS | канд. гіст. н. Андрэй МАЦУК

Baltarusijos mokslų akademijos Istorijos institutas |

Інстытут гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі

Prof. habil. dr. Dariusz ROLNIK

Katovicų Silezijos universitetas | Uniwersytet Śląski w Katowicach

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas, Teisės istorijos institutas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji

Svetainė internete | Website <http://www.istorija.lt/journals/xviii-amziaus-studijos/>

Redakcinės kolegijos adresas | Contact address

Lietuvos istorijos institutas

Kražių g. 5, 01108 Vilnius, Lietuva

El. paštas smigelskyte.stukiene@gmail.com

Knygos leidybą pagal „Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą“

finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-LIP-19-76)

Sponsored by the Research Council of Lithuania

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės

Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2019

© Straipsnių autoriai, 2019

© Lietuvos istorijos institutas, 2019

ISBN 978-609-8183-73-3

ISSN 2351-6968

TURINYS

Pratarmė / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 8
Foreword / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 12

PERSONALIJOS

Jolita Sarcevičienė

„Ieškau jūsų mylistos pono po visas keturias pasaulio šalis...“ Antano Kazimiero Sapiegos laišakai Merkinės administratoriui Vaitiekui Kuževskiui . . . 18
“I am Looking for your Grace in all Four Corners of the World...” Letters of Antoni Kazimierz Sapieha to Administrator of Merkinė Wojciech Kurzewski. *Summary* . . . 43

Bernadetta Manyś

Samotna w miłości? Autokreacja epistolograficzna Anny z Mycielskich Radziwiłłowej . . . 44
Meilės vienišė? Epistolografinis Onos Mycielskytės-Radvilienės sąjūvaizdžio kūrimas. *Santrauka* . . . 56

Андрей Мацук

Деятельность Леона Казимира Шемета в общественно-политической жизни Великого княжества Литовского в первой трети XVIII в. . . . 57
Leonas Kazimieras Šemeta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomeniniame-politiniame gyvenime XVIII a. pirmaisiais dešimtmečiais. *Santrauka* . . . 70

Tomasz Ciesielski

Dwa poselstwa oboźnego litewskiego Ignacego Ogińskiego na dwór petersburski. Rola Litwinów w kontaktach dyplomatycznych z Rosją w latach 1711–1763 . . . 71
Dvi Lietuvos stovyklininko Ignoto Oginskio pasiuntinybės į Sankt Peterburgą: lietuvių vaidmuo diplomatinuose santykiuose su Rusija 1711–1763 metais. *Santrauka* . . . 104

Dariusz Rolnik

Tropem politycznym i ideologicznym podróży petersburskiej Adama Chmary ostatniego wojewody mińskiego (1793) . . . 106
Politiniai ir ideologiniai paskutiniojo Minsko vaivados Adomo Chmaros kelionės į Sankt Peterburgą pėdsakais (1793 m.). *Santrauka* . . . 116

Aldona Prašmantaitė

Pranciškaus Ksavero Mykolo Bohušo SJ bažnytinės karjeros bruožai . . . 117
Strokes from the Career of Franciszek Ksawery Michał Bohusz. *Summary* . . . 135

IDĖJOS, SIMBOLIAI, PRAKTIKA

Vilius Mačkinis

Prigimtinės tvarkos idėja kaip Mykolo Pranciškaus Karpavičiaus politinio mąstymo pagrindas . . . 138

Idea of Natural Order as a Basis for Political Thinking in the Sermons of Mykolas Pranciškus Karpavičius. *Summary* . . . 168

Magdalena Górska

Emblematyka w Rzeczypospolitej epoki Oświecenia – metamorfozy tradycji symbolicznej . . . 170

Abiejų Tautų Respublikos emblematika Apšvietos epochoje – simbolikos tradicijos metamorfozės. *Santrauka* . . . 189

Stanisław Witecki

Józef Kazimierz Kossakowski and the Everyday Life of Priests in the Polish-Lithuanian Commonwealth in the Period of Enlightenment . . . 190

Juozapas Kazimieras Kosakovskis ir kasdienis dvasininkų gyvenimas Apšvietos epochos Abiejų Tautų Respublikoje. *Santrauka* . . . 204

Adam Stankevič

Viešųjų bausmių taikymas Kauno pilies teisme XVIII a. antrojoje pusėje ir jų vykdymas . . . 205

Assignment and Administration of Public Punishments by Kaunas Castle Court in the Late Eighteenth Century. *Summary* . . . 227

REFLEKSIJOS

Darius Baronas

Didžiųjų istorijos įvykių atspindžiai Mažesniųjų brolių konventualų memoriale: XVIII–XIX a. pradžia . . . 230

Great Events as Reflected in the Memorial Book of Friars Minor Conventual: Eighteenth to Early Nineteenth Century. *Summary* . . . 249

Aleksandra Skrzypietz

Sapiehowie i ich związki z Karolem XII – refleksja rodu nad wydarzeniami z przełomu wieków . . . 250

Sapiegos ir jų ryšiai su Karoliu XII – amžių sąvartos įvykių refleksijos. *Santrauka* . . . 268

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė

Politinės ir geopolitinės Augustino Midletono refleksijos (1790–1792) . . . 269

Political and Geopolitical Reflections by Augustyn Middleton (1790–1792). *Summary* . . . 293

Lina Balaišytė

Vincentas Ignacas Marevičius apie save ir Tėvynę: XVIII a. pabaigos literato (savi)refleksijos . . . 294

Wincenty Ignacy Marewicz about Himself and the Homeland: (Self) Reflections of the Late Eighteenth-Century Writer. *Summary* . . . 322

Rūta Janonienė

Apie oberbombardyro Vaitiekaus Ivaškevičiaus 1791 m. Vilniaus piešinį . . . 323

About the 1791 Picture of Vilnius by Oberbombardier Wojciech Iwaszkiewicz. *Summary* . . . 334

Domininkas Burba

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojų refleksijos apie politines permainas 1794 m. pabaigoje – 1795 m. privačios korespondencijos duomenimis . . . 335

Reflections of Inhabitants of the Grand Duchy of Lithuania on Political Changes at the End of 1794 to 1795 according to the Data of Private Correspondence. *Summary* . . . 357

RECENZIJOS IR ANOTACIJOS

Zigmantas Kiaupa. *Lietuvos istorija*, t. VII, d. 2: *Trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.)*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018. – 724 p. ISBN 978-609-8183-53-5 / *Robertas Jurgaitis* . . . 360

Remigijus Civinskas, Liudas Glemža. *Kauno miestiečių elito kaita 1764–1831 metais*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2019. – 312 p.

ISBN 978-609-467-376-49 (spausdintas), ISBN 978-609-467-375-7 (internetinis) / *Virgilijus Pugačiauskas* . . . 364

Iliustracijų sąrašas . . . 366

Asmenvardžių rodyklė . . . 368

Vietovardžių rodyklė . . . 386

TROPEM POLITYCZNYM I IDEOLOGICZNYM PODRÓŻY PETERSBURSKIEJ ADAMA CHMARY OSTATNIEGO WOJEWODY MIŃSKIEGO (1793)

DARIUSZ ROLNIK

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Adnotacja. Artykuł przedstawia działalność polityczną i poglądy ideologiczne ostatniego wojewody mińskiego Adama Chmary (1720–1805) w okresie drugiego rozbioru Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Autor pokazuje, że Chmara jest typowym przykładem człowieka, w którym mieszczą się oświeceniowe idee i marzenia o życiu w państwie sprawiedliwym i wolnym z polityczną pragmatyką wymuszaną przez całe jego życie okolicznościami politycznymi. Było to w pewnym sensie dziedzictwo upadającego państwa polsko-litewskiego, a zachowanie i myśli A. Chmary są niejako testamentem politycznym Rzeczypospolitej Obojga Narodów w płaszczyźnie przyjmowanych przez obywateli Litwy na przełomie XVIII i XIX wieku norm i postaw politycznych.

Słowa kluczowe: Adam Chmara (1720–1805), elity Rzeczypospolitej Obojga Narodów, upadek Rzeczypospolitej, Polacy i Litwini w Sankt Petersburgu.

Podróż petersburska Adama Chmary w 1793 roku miała określony cel. Uznanie zmiany państwowości części Litwy i jej wymiar jest znany oraz w miarę oczywisty. Na przebieg podróży i jej znaczenie można spojrzeć jednak znacznie szerzej, a mianowicie przez pryzmat doświadczeń aktywnego i już wiekowego polityka z czasów stanisławowskich Rzeczypospolitej, co daje podstawy do zrozumienia jego zachowań w 1793 roku i późniejszej postawy już pod władzą carską. Wydaje się, że A. Chmara był typowym przykładem człowieka, w którym mieszczą się oświeceniowe idee i marzenia o życiu w państwie sprawiedliwym oraz wolnym, ale również człowiekiem obeznanym z polityczną pragmatyką, z którą stykał się przez całe swoje polityczne życie w mniejszym lub większym stopniu¹. Kwestia łączenia tych dwóch światów i skutków takiego zabiegu będzie przedmiotem refleksji w tym tekście, zaś główny bohater będzie pełnił rolę przykładu, który można uogólniać.

By w pełni zrozumieć podróż petersburską A. Chmary i jego mowę – tu wyprzedzmy tok narracji, mogła ona budzić wątpliwości co do oceny i wydźwięku

¹ Por. Dariusz Rolnik, *Adam Chmara (1720–1805) – ostatni wojewoda miński w świecie polityki czasów stanisławowskich i jego archiwum* – w druku.

politycznego, jak też oceny postawy jej autora – wydaje się, trzeba zwrócić uwagę na dwie rzeczy. Pierwsza, niejako uniwersalna, mówi o sąsiedztwie Rosji. Kresy wschodnie Rzeczypospolitej zawsze były z nią związane, tym bardziej w czasach stanisławowskich, czego dowodzić nie trzeba. Druga, już bardziej indywidualna sprawa, to wiek bohatera, choć człowieka otwartego, to jednak wyedukowanego w czasach saskich i przeżywającego na swój sposób nowe prądy oświecenia, ostatecznie je akceptującego. Wydaje się, że właśnie ta mieszanina bliskości fizycznej Rosji oraz doświadczeń życiowych, również tych publicznych związanych z funkcjonowaniem Rzeczypospolitej w ostatnich dekadach jej trwania, doprowadziła do takich, a nie innych, zachowań A. Chmary w latach 1792–1805.

A. Chmara swą karierę rozpoczynał na dworze Sapiechów, konkretnie Michała Aleksandra Sapiehy, wojewody podolskiego, później rozwijała się ona pod patronatem krajczego litewskiego Franciszka Ksawerego, a następnie, choć już z większym dystansem, podkanclerzego litewskiego Aleksandra Michała Sapiehy. Przez cały ten okres ideologicznie A. Chmara był związany z „Familią”, wszak bliskość do niej wyniósł z dworu sapieżyńskiego. To służąc na nim zyskał znajomości z całą „Familią”, a także poznał zasady, na których opierały się działania polityczne wewnątrz kraju, jak również te, na których opierała się polityka międzynarodowa z Rzeczpospolitą w tle².

A. Chmara, były zasadniczo zwolennikiem reform Sejmu Wielkiego, być może nie podchodził do nich entuzjastycznie, ale je akceptował, a w czasach, gdy w nich bezpośrednio uczestniczył wyrażał troskę o bieg spraw³. Deklarował poza tym, co istotne, chęć ich obrony w czasie wojny w obronie Konstytucji 3 maja⁴. Tak jak wszyscy uległ jednak przewadze Rosji i idącej za nią konfederacji targowickiej, o czym wspomniał uczciwie Stanisławowi Augustowi w kwietniu 1793 roku. W liście do króla pisał, przypominając wcześniejsze pisma z 1792 roku, czasu walk o konstytucję, że obywatele mińscy unikający „od zniewolenia pisania się na akt konfederacji targowickiej” przystąpili do niej po akcesie królewskim i spodziewali się „po wycierpianych dogodzeniach wojskom” zapowiedzianych przez generalność targowicką obietnic całości, wolności i niepodległości całej Rzeczypospolitej, stało się jednak inaczej. Podkreślał nieszczęśliwy ich los: „doznajemy z rozbiorem krajów utraty wolności, w której się porodziliśmy”, a zyskujemy „podległość”⁵. Pisał

2 Por. Dariusz Rolnik, *Adam Chmara (1720–1805) – ostatni wojewoda miński w świecie polityki czasów stanisławowskich i jego archiwum* – w druku.

3 A. Chmara do żony [M. Charzynu], Warszawa, 17 grudnia 1788 r., Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (Національний історический архив Беларусі, dalej – НГАБ), ф. 1324, воп. 1, спр. 43, арк. 172.

4 Por. Dariusz Rolnik, Z dziejów związku targowickiego na Litwie. O powstaniu i działalności konfederacji mińskiej w latach 1792–1793, in: *W podróży przez wiek osiemnasty: Studia i szkice z epoki nowożytnej*, red. Adam Perlakowski, Monika Wyszomirska, Michał Zwierzykowski, Kraków: Księgarnia Akademicka, 2015, p. 317–334.

5 Kopia [brudnopis] listu wojewody mińskiego do króla, 12 kwietnia 1793 r., НГАБ, ф. 1324, воп. 1, спр. 43, арк. 174бв.

dalej ze smutkiem, „7 kwietnia 1793 roku zostaliśmy zakordonowani i włączeni pod panowanie rosyjskie”⁶. Oświadczał również Stanisławowi Augustowi: „Najjaśniejszy Panie przysiągłem oczywiście moey i WKM służbę i wierność, dotrzymałem tego i nie skaziłem w żadnym czasie tey wiary moyey”, „w tym zaś upadku naszym razem z Oyczyzną, ieżeli godzi się zajmować nowey wierności zaprzysiężeniem iak obywatelami i tak senatorami, mamy przysięgać, czy jest jeszcze nadzieja innych widoków”⁷. Kontynuował dalej: „Poimować musisz WKM oplakany stan nasz” i pytał, czy „dbać nie przestaniez o tych stroskanych obywateli, między którymi ja jestem”⁸. Jakkolwiek pewne elementy partykularyzmu są tu widoczne, to jednak jest też szczerze przedstawienie sytuacji.

A. Chmara przez całe życie utrzymywał kontakty z Rosją i Rosjanami, oni pracowali w jego majątkach, z nimi handlował, ale nigdy nie sprzyjał ich projektom politycznym. Spokojnie pisał do żony Marianny Chmarzyny w czasie sejmu czteroletniego w grudniu 1788 roku, że sprawa przysięgi, że nie brało się pensji od obcych go nie dotyczy: „Ja śmiało i książe kanclerz [A.M. Sapieha] pójdziemy do przysięgi”⁹. W następnych latach pod tym względem trudno mu coś zarzucić, przynajmniej do roku 1793. Wówczas, stwierdzić możemy, że poszedł do następnej przysięgi, na wierność dla Katarzyny II. Tu jednak zauważmy, że również kwestia postrzegania wagi przysięgi w tym czasie się zmieniała¹⁰.

We wrześniu 1793 roku na polecenie Timofieja Tutolmina, gubernatora mińskiego, znalazł się w delegacji wysłanej do Katarzyny II do Sankt Petersburga dla „złożenia hołdu tronowi berła rosyjskiego”¹¹. Wraz z nim pojechało 12 deputatów: Kazimierz Zawisza, generał wojsk rosyjskich, Józef Ignacy Tyszkiewicz, starosta wielatycki, Tadeusz Żaba, wojewoda połocki, tajny konsyliarz rosyjski, Jan Korsk, podwojewodzi połocki, Józef Wołodkowicz, rotmistrz kawalerii narodowej, Józef Woszczyński, rotmistrz kawalerii narodowej, Jan Jeleński, starosta mozyrski, Tadeusz Kocieli, starosta oszmiański, Tomasz Ignacy Łopaciński, Rafał Ślizień, sędzia starodubowski, Michał Bernowicz, podkomorzy piński, Ignacy Korzeniecki, kasztelan witebski¹². Wszyscy zostali wskazani przez T. Tutolmina i żaden z

6 *Ibid.*, l. 17v–18.

7 *Ibid.*, l. 18.

8 *Ibid.*, l. 18–18v.

9 A. Chmara do żony [M. Chmarzyny], Warszawa, 17 grudnia 1788 r., НГАБ, ф. 1324, воп. 1, спр. 43, апк. 172.

10 Por. Dariusz Rolnik, O wartości i znaczeniu przysięgi „urzędniczej” i „honorowej” w czasach stanisławowskich. Między honorem, obowiązkiem a prywatą – od sacrum do profanum?, in: *Kultura staropolska – poszukiwanie sacrum odnajdywanie profanum*, red. Bogdan Rok, Filip Wołański, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2013, p. 468–493.

11 Dyaryusz Podróży Petersburskiej. 1793 rok, Biblioteka Zakładu Narodowego Ossolińskich, rkps 9571; [Jan Komar], Diariusz podróży do Petersburga, oprac. Agnieszka Knychalska, in: *Z dziejów kultury czasów nowożytnych. Wybór tekstów źródłowych*, red. Małgorzata Ewa Kowalczyk, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2009, p. 60.

12 *Ibid.*, p. 60.

nich – a przynajmniej takiego śladu nie udało się odnaleźć – temu poleceniu się nie sprzeciwił, ani nie podjął takich prób.

A. Chmara wyjechał z Siemkowa 13 września 1793 roku, po wcześniejszym pożegnaniu przez brata Joachima i bliskich jego współpracowników: Przysieckich Benedykta, Dominika i Józefa oraz Krzysztofa Mackiewicza, byłego deputata trybunału litewskiego¹³. Choć niektórzy unikali spotkania z A. Chmarą w czasie tej podróży¹⁴, to zaznaczmy, że przyczyną tego niekoniecznie musiał być aspekt polityczny, podróż przecież tajemnicą nie była, inni go bez skrępowania jakiegokolwiek odwiedzali¹⁵. Znamienne jednak, że spisujący tę relację z podróży A. Chmary Jan Komar bardziej zwracał uwagę na jej warunki i kto był właścicielem dóbr, przez które przejeżdżano, niż na sprawy towarzyskie, z czego wynika, że jechano w ciszy i A. Chmara bynajmniej się tą podróżą nie zamierzał szczyścić. J. Komar odnotowywał jedynie kwestie związane z religijnością wojewody, jak też te, wskazujące na religijność lub nie napotykanych osób¹⁶. Zanotował natomiast skrupulatnie spotkania A. Chmary z postaciami ważnymi w ówczesnej politycznej rzeczywistości, z generałem Levin Augustem Bennigsenem, który mu przydał wartość honorową i z którym się udał na mszę¹⁷, czy z Piotrem Passekiem, gubernatorem białoruskim, w czym pomagał mu Michał Borch¹⁸. J. Komar zwrócił też uwagę – przypuszczalnie będąc pod wpływem A. Chmary – na stan mijanych dóbr, skrytykował m.in. majątek Tadeusza Korsaka, byłego posła Sejmu Wielkiego i jego zły stosunek do włościan¹⁹, później też puentował wszelkie przejawy widzianej nieobyczajności, podkreślając, że trzeba wszystkie proste narody wstydu uczyć²⁰. Również relacje z samego pobytu A. Chmary w Sankt Petersburgu – gdzie przebywał od 26 września do 8 listopada – były pozbawione oceniających komentarzy. Relacje J. Komara pokazują życie Sankt Petersburga z blichтром²¹ i scenami oddającymi wielkość nie tylko tego miasta, ale też Imperium Rosyjskiego, i na tym tle życie przebywających tam Polaków, m.in. członków delegacji województwa – guberni mińskiej²².

Z relacji J. Komara dowiadujemy się, że K. Zawisza poszedł do teatru „komedialnego”, na balet, inni odwiedzali różne osoby z otoczenia Katarzyny II²³. Wspominał też spotykanych nad Newą Polaków, tych, którzy oficjalnych misji

13 *Ibid.*, p. 61.

14 *Ibid.*, p. 61–62.

15 *Ibid.*, p. 62.

16 *Ibid.*, p. 63–68.

17 *Ibid.*, p. 63.

18 *Ibid.*, p. 65.

19 *Ibid.*, p. 64.

20 *Ibid.*, p. 68.

21 *Ibid.*, p. 75, 81–85, 89, 92.

22 *Ibid.*, p. 75.

23 *Ibid.*, p. 75, 82.

nie prowadzili, zostali wymienieni m.in. Potoccy, Franciszek Sapieha²⁴, Michał Hołyński²⁵, ex hetman Franciszek Branicki, Stefan Lubowidzki, Jerzy Wielhorski, Antoni Złotnicki²⁶, Aleksander Lubomirski²⁷. Z nimi członkowie delegacji, w tym A. Chmara, spotkali się m.in. u Platona Zubowa²⁸. J. Komar tych spotkań w żaden sposób nie komentuje. Polacy, członkowie delegacji, owszem odbywali wizyty, ale wszystkie były im wyznaczone z góry²⁹, m.in. byli u P. Zubowa, Iwana Ostermanna, przy czym te wizyty miały na celu ułożenie „rządów” dla nowych prowincji³⁰. Zaznaczał jedynie J. Komar, że niektórzy – I. Korzeniecki, R. Ślizień, J. I. Tyszkiewicz, J. Wołodkiewicz – osobno jeździli³¹, w następnych dniach J. I. Tyszkiewicz i J. Wołodkiewicz udali się do Kronsztadu³², A. Chmara prywatnie odwiedził natomiast brata P. Zubowa³³, przypuszczalnie Waleriana i księcia Nikołaja Repnina³⁴. 6 października delegacja została przyjęta przez Katarzynę II, przed nią A. Chmara wygłosił mowę „w czasie której mówienia ukazały się łzy w oczach Imperatorowej”, po czym ona podziękowała za wierność³⁵. Tu jedna ciekawa rzecz się zdarzyła, a mianowicie, przy czytaniu osób idących do ucałowania ręki Katarzyny pominięci zostali przez czytającego – Józefa Ilińskiego, byłego posła Sejmu Wielkiego – J. Woszczyński i J. Jeleński³⁶. Potem weszła sześćosobowa delegacja brasławska na czele z Adamem Rzewuskim, następnie obie delegacje udały się na obiad do Imperatorowej³⁷. Na nim Katarzyna rozmawiała wiele z A. Chmarą³⁸, później spotkał on carycę na balu u „młodych książąt”³⁹, na audyencji 13 października⁴⁰ i na balu z okazji imienin Katarzyny II 25 października⁴¹. W następnych dniach pracowano nad ułożeniem punktów rządu dawnego województwa mińskiego⁴², co przerywano uczestnictwem w organizowanych przez Rosjan uroczystościach, m. in. delegaci byli na ślubie późniejszego

24 *Ibid.*, p. 75.

25 *Ibid.*, p. 89.

26 *Ibid.*, p. 90–91.

27 *Ibid.*, p. 95.

28 *Ibid.*, p. 90–91.

29 *Ibid.*, p. 75, 78, 82.

30 *Ibid.*, p. 76, 84, 85.

31 *Ibid.*, p. 76.

32 *Ibid.*, p. 85.

33 *Ibid.*, p. 85. Był też u niego 30 października 1793 r., *Ibid.*, p. 30.

34 *Ibid.*, p. 86.

35 *Ibid.*, p. 77.

36 *Ibid.*, p. 78.

37 *Ibid.*, p. 77.

38 *Ibid.*

39 *Ibid.*, p. 82–83.

40 *Ibid.*, p. 83–84, tu obecny był cały dwór oraz delegaci mińscy i brasławscy.

41 *Ibid.*, p. 90.

42 *Ibid.*, p. 79.

Aleksandra I⁴³. Zdarzały się przy tym Polakom, nieznającym etykiety dworskiej, potknięcia, np. Świeścicy przyszli na kolację „rozumiejąc po modzie sejmikowej” „bez biletów”⁴⁴, zdarzyło się też, że J. Woszczyński „spoił się” tak, że „ledwo trafił do stacji” i miał „torsje”⁴⁵, to wszak zdarzyło się w gronie samych Polaków u T. Żaby⁴⁶. Same prace nad projektem czy raczej punktami do rządu nowych ziem przeprowadzono i dokument podpisano 19 października. Dokument był niewielki, zapisano jedną stronę postulatów, z którą pojechano do P. Zubowa i Aleksandra Samojłowa, prokuratora generalnego, który był odpowiedzialny za negocjacje z delegacjami w sprawie przyszłego ułożenia rządów nowych guberni⁴⁷. Potem A. Chmara poszedł na mszę, po czym z częścią delegacji mińskiej – bez M. Bernowicza, T. I. Łopacińskiego, R. Ślizienia, K. Zawiszy – pojechał na pokoje do książąt, ale w celach kurtuazyjnych, aby oglądać różne precjoza należące do Imperium i rodziny cesarskiej⁴⁸. 21 października już sam A. Chmara odwiedził A. Samojłowa, w sprawie podanych punktów⁴⁹, a parę dni później przypuszczalnie też w tej sprawie, choć J. Komar o tym nie wspomina, był z wizytą u Nikołaja Sołtykowa i [?] Zubowa⁵⁰. Następnego dnia oglądano różne eksponaty, zgromadzone w petersburskim gabinecie osobliwości, w którym J. Komar odnotował bibliotekę Radziwiłłów z Nieświeża, zabraną w czasie konfederacji barskiej⁵¹. 26 października A. Chmara odebrał u P. Zubowa rezolucję na punkta delegacji, i prosto od niego pojechał na aukcję futer Katarzyny II⁵². Zaraz też przedsięwziął działania zmierzające do zakończenia misji i prosił o wyznaczenie audiencji pożegnalnej u Katarzyny, która ze względu na słabość jej zdrowia nieco się przesunęła, co wszelako caryca osłodziła bogato zdobioną i wysadzaną brylantami tabakierką⁵³. 30 października wszystkie delegacje z ziem polskich zabranych w wyniku drugiego rozbioru Rzeczypospolitej były na proszonym obiedzie u podkanclerzego I. Ostermanna, a po nim część delegacji z A. Chmarą udała się na kolację i bal do młodych książąt, gdzie była też Katarzyna, która siedziała przy wojewodzie mińskim „i poufała była”, po wyjściu imperatorowej, bal opuścił – udając się do siebie – też A. Chmara, zostawiając biesiadników, jak też pozostałych członków

43 *Ibid.*, p. 79–80, na obiedzie po uroczystości zaślubin byli też delegaci jako tajni sowietnicy, szefowie delegacji mińskiej, brasławskiej i zaslawskiej na czele z Hieronimem Januszem Sanguszką.

44 *Ibid.*, p. 82.

45 *Ibid.*, p. 84.

46 *Ibid.*

47 *Ibid.*, p. 86.

48 *Ibid.*, p. 86–87.

49 *Ibid.*, p. 87.

50 *Ibid.*, p. 90.

51 *Ibid.*, p. 89.

52 *Ibid.*, p. 91. Za futrami rozglądał się już wcześniej, *Ibid.*, p. 89.

53 *Ibid.*, p. 91, jej koszt szacowano na 7000 rubli, zostali też obdarowani pozostali członkowie delegacji, wszak prezentami nieco tańszymi, zegarkami i sygnetami, *Ibid.*, p. 92.

delegacji⁵⁴. Do oficjalnego pożegnania z Katarzyną doszło 3 listopada, nie było na nim M. Bernowicza, T.I Łopacińskiego i T. Kociella, którzy już wcześniej wyjechali, natomiast J. Wołodkowicz i J. Woszczyński mieli jeszcze w stolicy imperium pozostać dla własnych interesów. A. Chmara po tym spotkaniu w następnych dniach dla pożegnania odwiedził jeszcze P. Zubowa, Piotra Passeka, Aleksieja Naryszkina, A. Samojłowa⁵⁵. Tuż przed samym wyjazdem A. Chmara odwiedził cerkiew monasteru newskiego⁵⁶. Po powrocie wojewoda miński widział się jeszcze z J. Wielhorskim, który przywiózł mu „patenta” na różne stopnie wojskowe, o które ten się starał, były tam dokumenty dla Hilarego i Rudolfa Piszczalów oraz Dworzeckich⁵⁷. Prócz odpowiedzi na punkty i prezentu imperatorowej A. Chmara zabrał więc z Sankt Petersburga również i „patenta” dla swych bliskich.

Z pewnymi, nieprzyjemnymi, perturbacjami A. Chmara wyjechał z Sankt Petersburga 8 listopada⁵⁸. Nie obyło się przy tym też bez problemów technicznych, np. kuchnia ugrzęzła w błocie czy urwał się resor⁵⁹. Dalsza podróż przebiegła spokojniej, ale również nie bez nieprzyjemnych sytuacji. Po drodze w Narwie kupił ryby z czego się cieszył⁶⁰, ale zaraz potem jednak miał kłopoty z pijanymi i opryskliwymi urzędnikami poczty, na co skarżył się gubernatorowi pskowskiemu, co poskutkowało⁶¹. Cały czas podczas podróży przeszkadzała również zła pogoda oraz po prostu złe warunki jej odbywania⁶², co też miało związek z problemami z aprowizacją – brakowało nawet chleba – i z mało cywilizowanym zachowaniem miejscowej ludności, wszak „naród cały rosyjski chłopski tak chytry i filuty”⁶³. 25 listopada A. Chmara dotarł do Połocka, gdzie został przyjęty „z wielką grzecznością” przez jezuitów⁶⁴. W czasie drogi powrotnej A. Chmara ponownie spotkał się w Głębokim z brygadierem L.A. Bennigsenem, u którego na jego nalegania nocował, a rano następnego dnia razem byli na mszy. Dzięki owemu brygadierowi i jego podkomendnym dalsza podróż wojewody przebiegła bez komplikacji⁶⁵. Bez-

54 *Ibid.*, p. 93.

55 *Ibid.*, p. 94.

56 *Ibid.*, p. 95.

57 *Ibid.*, p. 94–95.

58 *Ibid.*, p. 96.

59 *Ibid.*, p. 97.

60 *Ibid.*, p. 98.

61 *Ibid.*, p. 99.

62 *Ibid.*, p. 99–102.

63 *Ibid.*, p. 102–103. Swe bardzo krytyczne spostrzeżenia w sprawie złego stanu aprowizacji w Rosji J. Komar wyartykułował w „uwagach” dołączonych do dziennika. Lepiej pod tym względem wypada ocena samego Sankt Petersburga tam zamieszczona, tu wszelako znalazły się surowe oceny obyczajowości i religijności jego mieszkańców, *Ibid.*, p. 105–110. Niektóre uwagi dotyczą całego „prostego narodu”, ukazują go jako nieobyczajny, hultajski, grubiański, chytry, złodziejski, niemający miłosierdzia i litości, bez zapłaty i konającemu nie podadzą wody, to naród „niepodobny wcale do innych europejskich narodów”, *Ibid.*, p. 109.

64 *Ibid.*, p. 99.

65 *Ibid.*, p. 103–104.

pośrednio przed przyjazdem do Siemkowa, co nastąpiło 4 grudnia, był A. Chmara u pijara Onufrego Bukatego, gdzie też przypuszczalnie miało miejsce skromne nieoficjalne przywitanie jego przyjaciół⁶⁶.

To wszystko wiemy z wyważonego tonu dziennika J. Komara, który nie dziwi, gdyż chyba od początku był on pisany z zamiarem dedykowania żonie A. Chmary Mariannie. To, co prezentował, to były myśli i realne spojrzenie na świat wojewody mińskiego, ale też pokazywał sposób myślenia sporej części elit prowincjonalnych dawnego księstwa litewskiego. Wymowa jego skłaniała się do poglądu, że Imperium i Katarzyna, owszem, są potęgą, ale można z nimi koegzystować, tym bardziej, że – co wyraźnie podkreślał w uwagach dołączonych do dziennika – cywilizacyjnie stoją Moskale zdecydowanie niżej od nas⁶⁷, co mogło sugerować przynajmniej w tej przestrzeni „naszą” przewagę.

Zwraca także uwagę naturalnie przedstawiony udział obywateli dawnej Rzeczypospolitej w życiu Sankt Petersburga. Spotykamy tam przedstawicieli wielu znakomitych rodów polskich i litewskich, którzy czują się w stolicy Rosji raczej dobrze i swobodnie. Oczywiście nikt z nich nie jechał tam z wewnętrznej potrzeby, ale by realizować swoje interesy bądź interesy prowincji, którą reprezentował, tak jak A. Chmara.

Z samego opisanego zdarzenia trudno wyciągnąć jednoznaczne i pewne wnioski. Nie pozwalają na to ani formuła składania przysięgi – przypomnijmy z naznaczenia gubernatora – ani sposób myślenia współczesnych z tej widocznej deklaratywnej płaszczyzny, wszak czas czystości deklaracji się skończył, co też dla współczesnych stało się zupełnie jasne i wyraźnie widoczne w okresie insurekcji kościuszkowskiej⁶⁸, a i później o ocenę intencji było coraz trudniej, co bardzo dobrze pokazuje Jarosław Czubaty w swej monografii *Zasada „dwóch sumień”*⁶⁹.

W 1795 roku A. Chmarę odwiedził w czasie podróży do Sankt Petersburga, już po wstąpieniu na tron Pawła I, Tadeusz Czacki, gdzie przebywał też wówczas Franciszek Lubecki⁷⁰. Niemniej była to wizyta i odwiedziny raczej kurtuazyjne, wyraźnie aktywność A. Chmary na niwie publicznej po 1793 roku słabnie. Ostatnie lata jego życia, 1796–1805, pokazują, że z aktywności publicznej się wycofał, wzmianek o nim mamy niewiele, teoretycznie jedynie opis jego pogrzebu wskazywać może na takie aspekty, ale to już nie jest historia ostatniego wojewody

66 *Ibid.*, p. 105.

67 Por. *Ibid.*, p. 108–109. Także „ekonomika” Rosji jest bardzo marna, *Ibid.*, p. 109–110.

68 Lista aresztantów krajowych w różnych aresztach znajdujących się, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Varia, oddz. I, rkps 60, p. 510–511.

69 Por. Jarosław Czubaty, *Zasada „dwóch sumień”. Normy postępowania i granice kompromisu politycznego w sytuacjach wyboru (1795–1815)*, Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2005, *passim*.

70 [Łukasz Gołębiowski], *Pamiętnik o życiu Łukasza Gołębiowskiego wydany przez jego syna* [Severyna Gołębiowski], Warszawa: w Drukarni Stanisława Strąbskiego, 1852, p. 35–36; Ewa Danowska, *Tadeusz Czacki 1765–1813. Na pograniczu epok i ziem*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2006, p. 182.

mińskiego. Przypuszczalnie ostatni raz publicznie, jako obywatel, wojewoda miński wziął udział w obiedzie zorganizowanym w Mińsku z okazji przyjazdu do miasta cara Pawła I, co nastąpiło (10) 21 maja 1797 roku. Wieczorem na balu Paweł I rozpoczął go tańcem z M. Chmarzyną⁷¹, co z pewnością było wyróżnieniem dla Chmarów. Pożegnanie A. Chmary ze sceną polityczną nastąpiło prawdopodobnie parę dni później w Wilnie, dokąd przybył śladem cara i wziął udział (17) 28 maja 1797 roku w uroczystej kolacji⁷². Potem jeszcze raz pojawił się na zgromadzeniu szlachty guberni mińskiej, na którym poparł do „elekcji” Stefana Bykowskiego chorążego mińskiego⁷³.

Natomiast nie wiemy, czy to wycofanie się z życia publicznego było świadomym posunięciem A. Chmary, czy też skutkiem jego sędziwego wieku, ale możemy przyjąć, że po części obie te przyczyny na to miały wpływ. Świadczyć o tym zdają się dwie przesłanki, pierwsza, to pomimo jego wieku, cały czas był w dobrym zdrowiu, wiemy, że jego śmierć była zaskoczeniem dla wszystkich i nic na to nie wskazywało. A druga, to mimo wszystko spora aktywność na polu ekonomicznym, którą wykazywał praktycznie do końca życia. Wydaje się, że wiek był dla niego doskonałym usprawiedliwieniem nieczynności politycznej. Ewidentnie A. Chmara zamknął się w swoim świecie dworu siemkowskiego, tworząc wokół niego małą ojczyznę.

Postawa A. Chmary po 1793 roku wydaje się typowa dla znacznej części elit politycznych dawnej Rzeczypospolitej, szczególnie tej z kresów wschodnich. Taka opinia wydaje się uprawomocniona przede wszystkim dla starszego pokolenia działaczy publicznych czasów stanisławowskich. Zauważyć możemy – co wymaga wszak dalszych badań – że młodsze pokolenie wywodzące się z rodzin, zaliczanych do elit stanisławowskich, czego przykładem może być syn brata Adama, Joachima Chmary, Hilary, jak również szlachta aspirująca do tego grona, jakkolwiek wszyscy żalowali dawnej republikańskiej Rzeczypospolitej, to jednak angażowali się w życie publiczne swych ziem po jej upadku. Wiedza na temat Rosji i systemu panujących w niej rządów, na terenach kresów wschodnich państwa polsko-litewskiego wśród tamtejszych obywateli była dość spora, jednak panowało równie powszechne przeświadczenie – z pewnością trochę życzeniowo – że nowe rządy carskie nie zmienią diametralnie wewnętrznego funkcjonowania i obowiązujących zasad dawnych województw. Trzeba pamiętać, że bardzo „bliższe kontakty” z sąsiadem zza wschodniej granicy nie były niczym nowym dla obywateli Rzeczypospolitej od co najmniej dwóch pokoleń, i z nimi w różnych okresach lepiej lub gorzej, ale

71 Por. Henryk Mościcki, *Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi*, t. I: 1772–1800, Wilno: Kurjer Litewski, 1910, p. 416.

72 *Ibid.*

73 [Stefan] Bykowski chorąży [miński] do A. Chmary, Dworzec, 21 lipca 1797 r., НГАБ, ф. 1324, воп. 1, спр. 41, арк. 17.

sobie radzono, i to było – jak się miało okazać w niedalekiej przyszłości – błędnym przekonaniem. Warto także przypomnieć, że nowoczesny naród, nowy obywatel w czasach stanisławowskich, był w stanie *in statu nascendi*. Trudno wymagać, by w swym postępowaniu ogół obywateli kierował się kryteriami, które dopiero były definiowane. Ta ocena, usprawiedliwiająca pewne uległe zachowania w stosunku do nowych władz rosyjskich, co chciałbym podkreślić, nie dotyczy jednak tych, którzy bezrefleksyjnie, czy cynicznie szukali drogi kariery w strukturach administracyjnych państwa rosyjskiego. Z pewnością do niej nie należał A. Chmara i znaczna część obywateli odbywających wraz z nim „podróż petersburską”. Każdy czas, każda epoka ma normy postępowania, które są powszechnie uznawane i akceptowane, i należy to uznać. Owszem, możemy je krytykować, uznawać za złe, ale przy ocenie postaw i zachowań obywateli, w tym wypadku czasów stanisławowskich, należy mieć to na względzie.

Źródła drukowane i literatura

- [Komar Jan], Diariusz podróży do Petersburga Adama Chmary, oprac. A. Knycalska, in: *Z dziejów kultury czasów nowożytnych. Wybór tekstów źródłowych*, red. Małgorzata Ewa Kowalczyk, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2009.
- [Gołębiowski Łukasz], Pamiętnik o życiu Łukasza Gołębiowskiego wydany przez jego syna [Seweryna Gołębiowskiego], Warszawa: w Drukarni Stanisława Strąbskiego, 1852.
- Czubaty Jarosław, *Zasada „dwóch sumień”. Normy postępowania i granice kompromisu politycznego w sytuacjach wyboru (1795–1815)*, Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2005.
- Danowska Ewa, *Tadeusz Czacki 1765–1813. Na pograniczu epok i ziem*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2006.
- Mościcki Henryk, *Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi*, t. I: 1772–1800, Wilno: Kurjer Litewski, 1910.
- Rolnik Dariusz, *Adam Chmara (1720–1805) – ostatni wojewoda miński w świecie polityki czasów stanisławowskich i jego archiwum* – w druku.
- Rolnik Dariusz, O wartości i znaczeniu przysięgi „urzędniczej” i „honorowej” w czasach stanisławowskich. Między honorem, obowiązkiem a prywatą – od sacrum do profanum?, in: *Kultura staropolska – poszukiwanie sacrum odnajdywanie profanum*, red. Bogdan Rok, Filip Wolański, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2013, p. 468–493.
- Rolnik Dariusz, Z dziejów związku targowickiego na Litwie. O powstaniu i działalności konfederacji mińskiej w latach 1792–1793, in: *W podróży przez wiek osiemnasty: Studia i szkice z epoki nowożytnej*, red. Adam Perlakowski, Monika Wyszomirska, Michał Zwierzykowski, Kraków: Księgarnia Akademicka, 2015, p. 317–334.

DARIUSZ ROLNIK – doktor habilitowany, adiunkt w Zakładzie Historii Nowożytnej XVI–XVIII wieku Instytutu Historii Uniwersytetu Śląskiego. Zajmuje się dziejami Rzeczypospolitej czasów panowania Stanisława Augusta (1764–1795), prowadzi badania nad postawami szlachty, jej stosunkiem do króla i instytucji państwa.

E-mail: dariusz.rolnik@us.edu.pl

ORCID: 0000-0002-7649-3142

POLITINIAIS IR IDEOLOGINIAIS PASKUTINIOJO MINSKO VAIVADOS ADOMO CHMAROS KELIONĖS Į SANKT PETERBURGĄ PĖDSAKAIS (1793 M.)

DARIUSZ ROLNIK

Katovicų Silezijos universitetas

Paskutiniojo Minsko vaivados Adomo Chmaros kelionė į Sankt Peterburgą 1793 m. turėjo aiškius tikslus. Tai buvo pokyčių, susijusių su dalies Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijos praradimu ir pakitusia šių teritorijų valstybine priklausomybe, pripažinimas, kas yra plačiai žinoma ir akivaizdu. Vis dėlto į šios kelionės eigą ir jos reikšmę galima žvelgti platesniame kontekste, būtent – per tuo metu jau garbaus amžiaus, bet aktyvaus Stanislovo Augusto laikų Respublikos politiko mąstymo ir jo suvokimo prizmę. Šis požiūrio taškas leidžia suvokti A. Chmaros laikyseną 1793 m. bei pažinti jo pozicijas tapus Rusijos imperijos valdiniu.

Tyrimas atskleidė, kad A. Chmara buvo tipinis pavyzdys žmogaus, kurio pasaulėjautoje Apšvietos idėjos ir viltys apie gyvenimą teisingoje bei laisvoje valstybėje pynėsi su politiniu pragmatizmu, nulemtu sudėtingų jo gyvenamojo laikotarpio politinių aplinkybių. Tam tikra prasme ši laikysena buvo žlungančios Lenkijos ir Lietuvos valstybės paveldas, o A. Chmaros pozicijos ir jo mintys gali būti laikomos savotišku politiniu Abiejų Tautų Respublikos testamentu, atskleidžiančiu dalies Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės laikyseną ir normas XVIII–XIX a. sandūroje.

Politiniame lauke A. Chmara visada buvo Lenkijos ir Lietuvos valstybės reformų šalininkas, vyras, besirūpinantis savo šeimos gerove, taip pat geranoriškas žemvaldys, siekiantis naudos, bet nepamirštantis ir savo pavaldinių, „visiems geras, paslaugus ir malonus“. Viena iš stebinančių A. Chmaros asmenybės savybių – tai jo talentas keistis ir sugebėti prisitaikyti prie pakitusių aplinkybių. Ar šis charakterio bruožas buvo būdingas tik Minsko vaivada? Greičiausiai ne. Rizikuosime keldami tezę, kad gebėjimas lanksčiai prisitaikyti prie besikeičiančių politinių sąlygų buvo visos to meto elito kartos, išsilavinimą įgijusios Stanislovo Augusto valdymo laikotarpiu, bruožas. Šios kartos ypatybė (ir ne tik išorinė) buvo meilės tėvynei ir pavaldiniams deklaravimas, tačiau stoka ryžto šiuos deklaruojamus tikslus įgyvendinti. „Apšviestasis protas“ buvo tik teorinis kelrodis, kaip derėtų elgtis. Bent taip buvo A. Chmaros atveju. XIX a. ant šio pamato buvo kuriama arba iš jo išaugo moderni tautos samprata.

Reikšminiai žodžiai: Adomas Chmara, Abiejų Tautų Respublikos elitas, Abiejų Tautų Respublikos žlugimas, lenkai ir lietuviai Sankt Peterburge.